

بازنمایی فرشته در رسانه براساس آموزه‌های اسلامی

اسدالله غلامعلی^۱، اصغر فهیمی فر^۲

چکیده

در همه اعصار، فرشتگان و ماهیت آنها برای انسان، جذاب و پرسش برانگیز بوده است. این جذابیت صرفاً به این دلیل نیست که ملائک همچون دیگر ارکان عالم غیب توسط بشر قابل رؤیت نیستند، بلکه دلایلی دیگر را نیز در خود دارد. از مهم‌ترین این دلایل نقش فرشتگان در جهان هستی و ارتباط آنها با زندگی دنیوی و آخروی آدمی است. بازنمایی فرشتگان در رسانه‌های غربی، با حقیقت و آموزه‌های اسلامی مغایرت دارد، ولی متأسفانه به دلیل قدر جادویی رسانه، تأثیرات فراوانی بر اذهان عمومی گذاشته است.

این پژوهش تلاش دارد براساس آموزه‌های اسلامی سیمای فرشتگان را در رسانه ملی مورد تحلیل قرار دهد و همچنین راهکارهای عملی و کاربردی را در چگونگی بازنمایی فرشتگان در رسانه را پیشنهاد کند. نتایج به دست آمده از این پژوهش نشان می‌دهد که اهالی رسانه همانطور که به امور فنی رسانه باید تسلط داشته باشند به مفاهیم و آموزه‌های اسلامی نیز باید واقف باشند.

واژه‌های کلیدی

فرشتگان، رسانه ملی، سینما، تلویزیون

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تاریخ پذیرش: آبان ۹۳

تاریخ دریافت: خرداد ۹۳

۱. دانشجوی دکتری پژوهش هنر، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس Email: a.gholamali@modares.ac.ir

۲. مدیر گروه پژوهش هنر، عضو هیأت علمی دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس Email: fahimifar@modares.ac.ir

❖ مقدمه

بازنمایی فرشتگان در رسانه‌ها به علت قدرت جادویی رسانه‌هایی همچون تلویزیون، تأثیر فراوانی بر اذهان عمومی و تفکر و اعتقادات آنها دارد. در سال‌های اخیر رسانه ملی سیمای جمهوری اسلامی سعی در بازنمایی فرشتگان و جهان معنوی و ملکوتی کرده و با تولید فیلم‌های سینمایی و سریال‌های تلویزیونی به خصوص در ماه مبارک رمضان تلاش کرده که بازشناسی مفیدی در این امور داشته باشد، که به دلیل جذابیت این مفاهیم برای جامعه اسلامی باید دو نکته اساسی را در نظر داشت. نخست اینکه بازنمایی این گونه مفاهیم دقت و آگاهی بسیار بالایی می‌خواهد. زیرا کوچک‌ترین غفت و سهل‌انگاری موجب تحریف در مفاهیم والای اسلامی و مسئله فرشتگان می‌شود، همچنان‌که امروزه هم بسیاری از مردم به دلیل ناآگاهی تصورات اشتباهی از این موجودات دارند. مسئله دوم اینکه قدرت تبلیغاتی رسانه‌های غربی را باید در نظر داشت، زیرا این رسانه‌ها با تکیه بر آموزه‌های مسیحیت و یهودیت، و در بسیاری موارد سیاست‌های داخلی‌شان، سعی در ترویج اعتقادات خود دارند که اغلب موجب به وجود آمدن پندارهای نادرست در افکار مردمان می‌شود. در این صورت، برنامه‌هایی که هنرمندان کشورمان در این حوزه تولید می‌کنند، نه تنها نباید تأثیری نادرست از تفکر و اندیشه غربی و آموزه‌های مسیحی و یهودی گرفته باشند، بلکه باید با آگاهی بالایی نسبت به منابع و مراجع اسلامی ساخته شوند تا بتوانند اذهان عمومی را با حقیقت این مفاهیم و موجودات آشنا سازند.

❖ معنای لغوی ملائک

درباره معنی ملک مفسران مختلفی تحقیق کرده‌اند. کلمه «ملائکه» جمع ملک - به فتحه لام - به معنای موجوداتی است که مخلوق و واسطه بین خدا و بین عالم مشهود هستند^۱. ملک در زبان عربی از «الوک» مشتق شده و به معنای رسالت است. راغب اصفهانی در این باره می‌نویسد:

۱. سید محمدباقر موسوی همدانی، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱۷، ص ۵.

«بعضی از محققان گفته‌اند: ملک از ریشه «ملک» است و به ملائکه‌ای که عهده‌دار سیاست و تدبیر امور باشند، ملک (به فتح میم و لام) و به بشری که عهده‌دار سیاست و تدبیر باشد، مَلِک (به کسر لام) می‌گویند. پس هر مَلِکی از زمره ملائکه است؛ ولی هر فردی از ملائکه لزوماً مَلِک نیست»^۱. ملک در زبان فارسی به فرشته ترجمه شده است که البته گاهی سرش هم خوانده می‌شود. معادل انگلیسی آن «angle» که از کلمه یونانی «angelos» گرفته شده است. علاوه بر معنای لغوی فرشته‌ها در اصطلاح به موجوداتی غیرمادی می‌گویند که دستورات الهی را به انجام می‌رسانند و در هر دو عالم مادی و ملکوتی فعالیت دارند و هریک از آنها مقام و جایگاه مشخصی دارد و بیش از مقام خود توان علم و آگاهی ندارند. چنانکه خداوند در قرآن از زبان آنان می‌فرماید: «و ما مَنَّا اَلاَ له مَقَامٌ مَّعْلُومٌ» (سوره صافات، آیه ۱۶۴).

ماهیت فرشتگان

برخی از علما و دانشمندان مسلمان معتقدند که ملائکه اجسام لطیف و نورانی هستند و قادرند به اشکال و صورت‌های مختلف تمثل یابند و انبیاء و ائمه اطهار^(ع)، قادر به دیدن آنها هستند. از طرف دیگر، بنابر روایات متعدد؛ ملائکه از باسابقه‌ترین مخلوقات هستند که خداوند متعال آنان را آفریده است؛ زیرا در احادیث شیعه آمده است که خلقت ملائکه بعد از خلقت انوار و ارواح مقدسه پیامبر اکرم^(ص) و ائمه طاهرين^(ع) بوده است.^۲ در احادیث متعدد و متواتر نیز به سابقه آفرینش فرشتگان اشاره شده است.

جابر بن عبدالله انصاری می‌گوید از رسول خدا^(ص) شنیدم که فرمود: «به‌درستی که خداوند من و علی و فاطمه و حسن و حسین و ائمه را از یک نور خلق کرد، پس از آن نور پیروان ما را و... سپس آسمان‌ها و زمین‌ها را و ملائکه را آفرید...»^۳. فلاسفه

۱. حسین راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، تحقیق صفوان عدنان داوودی، دمشق، دارالقلم.

۲. محمد باقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۱۵: ۱۸، ج ۱۸: ۳۴۵.

۳. همان، ج ۲۶، ص ۳۴۳.

معتقدند ملائکه، جسم نیستند، بلکه عقول مجرد از ماده‌اند و هیچ استقلالی در خلقت ندارند. اطاعت آنان از خدا نیز بدون عصیان و تخلف است.^۱

فخررازی نیز می‌نویسد: مردم در ماهیت فرشتگان و حقیقت آنها اختلاف کرده‌اند و حاصل کلام آنان چنین است: فرشتگان ناچار باید دارای ذواتی قایم به نفس باشند؛ آنگاه این ذوات یا باید متحیز و مکان‌مند باشند یا نه و در صورت اول (مکان‌مند بودن) اقوالی گفته‌اند که مشهورترین آن این است که فرشتگان، اجسامی لطیف و هوایی هستند که می‌توانند به اشکال مختلف درآیند و جایگاه آنان آسمان‌هاست و این قول بیشتر مسلمانان است؛ اما در صورت دوم (عدم تحیز) فرشتگان، همان حقیقت موجود در ستارگان هستند که به سعد و نحس موصوفاند و به‌گمان ایشان، آنها زنده و سخنگو هستند.^۲

۱. بال فرشتگان

شمایل فرشتگان در تابلوهای نقاشی به‌ویژه در غرب، بیشتر زیبا، ظریف و زنانه بازنمایی شده‌اند. همچنین فرشتگان موجوداتی دارای بال فرض شده‌اند. قرآن‌کریم به برخورداری فرشتگان از پر و بال اشاره داشته است «خداوندی که فرشتگان را رسولانی قرار داده است که صاحب بال‌های دوگانه، سه‌گانه و چهارگانه‌اند، او هر چه بخواهد در آفرینش می‌افزاید...» (سوره فاطر، آیه ۱). بنابراین هیچ شک و شبهه‌ای به‌جای نمی‌ماند که فرشتگان دارای بال هستند، ولی قرآن به این مورد اشاره نکرده که بال آنها به‌چه شکل است. آیا شبیه بال فرشتگان است و یا به‌صورتی مجزا از بال موجودات زمینی است. فرشتگان دارای طبقات متفاوتی هستند و امور مختلفی را به عهده دارند، بنابراین باید بر اساس مأموریت و جایگاهی که دارند، سیما و قدرت متناسب با وظیفه‌شان داشته باشند. همچنان‌که حضرت علی^(ع) می‌فرماید: «چنان عظمت دارند که پاهایشان در

۱. محمد صدرالدین شیرازی، الحکمة المتعالیة فی الاسفار العقلیة الاربعه، ص ۸ و ۱۱۹.

۲. فخرالدین محمد رازی، تفسیر کبیر، ترجمه علی اصغر حلبی، ج ۲، ص ۹۵۹.

طبقات پایین زمین ثابت است و گردنشان از آسمان بالاتر است و ارکان وجودشان از اقطار جهان بیرون رفته و شانه‌هایشان مناسب حمل عرش پروردگار است^۱.

۲. فرشتگان نگهبان

در مبحث ارتباط فرشتگان با انسان‌ها سه نکته باقی مانده است. اول اینکه برخی فرشتگان به مثابه فرشته نگهبان یا محافظ شناخته شده‌اند. خداوند علاوه بر اینکه خودش از بندگانش محافظت می‌کند برای مواظبت و نگهبانی از بندگانش فرشتگان نگهبانی قرار داده است که همواره از آدمی مراقبت می‌کنند.

لَهُ مُعَقَّبَاتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَالَهُمْ مِّنْ دُونِهِ مِنْ وَالٍ؛ «برای هر کس پاسبان‌ها از پیش رو و پشت سر برگماشته شده که به امر خدا او را نگهبانی کنند. خدا حال هیچ قومی را دگرگون نخواهد کرد تا زمانی که خود آن قوم حالشان را تغییر دهند (و از نیکی به بدی شتابند)، و هرگاه خدا اراده کند که قومی را (به بدی اعمالشان) عقاب کند هیچ راه دفاعی نباشد و برای آنان هیچ کس را جز خدا یارای آنکه آن بلا بگرداند نیست» (سوره رعد، آیه ۱۱). احتمال دارد که این آیه موجب بدفهمی برخی از انسان‌ها شود، زیرا این امکان وجود دارد که برخی با این تفکر که فرشتگان مراقب و نگهبان آنها هستند، دست به هرکاری بزنند، بنابراین در ادامه همین آیه آمده است که «خداوند سرنوشت هیچ قوم و ملتی را تغییر نمی‌دهد، مگر اینکه آنها خود را تغییر دهند». البته اگر خداوند به امری اراده فرماید هیچ نیروی توانایی مقابله با آن را ندارد و مأموران الهی نیز نمی‌توانند دخالت کنند و این بر صحت این قضیه که فرشتگان همواره و تنها به فرمان خداوند متعال هستند، تأکید دارد.

۱. نهج البلاغه، خطبه اول.

۳. شیوه برخورد فرشتگان مرگ با مؤمنان و کفار

همچنانکه زندگی دنیوی و اخروی انسان‌های مؤمن و کافر باهم متفاوت است، لحظه مرگ آنها نیز از هم مجزاست و شباهتی با هم ندارد. به عبارت دیگر، فرشتگانی که روح آدم مؤمن را از کالبدش بیرون می‌آورند با فرشتگانی که بر کفار نازل می‌شوند، متفاوت است. « کسانی که فرشتگان روح آنها را گرفتند، درحالی که به خویش ستم کرده بودند، به آنها گفتند شما در چه حالی بودید؟ گفتند ما در سرزمین خود تحت فشار و مستضعف بودیم. آنها (فرشتگان) گفتند: مگر سرزمین خداوند پهناور نبود که مهاجرت کنید؟ آنها جایگاهشان دوزخ است و سرانجام بدی است» (سوره نساء، آیه ۹۷). بر طبق این آیه، انسان به هنگام مرگ فرشتگان الهی که مأمور قبض روح هستند را می‌بیند و می‌تواند با آنها سخن بگوید و به‌طور طبیعی فرشتگان با کفار به گونه‌ای دیگر و با خشم و غضب برخورد خواهند کرد.

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلَائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَأَذْبَارُهُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ (و اگر ببینی کفار را هنگامی که فرشتگان (مأموران قبض روح) جانشان را می‌گیرند و بر صورت و پشت آنها می‌زنند و (می‌گویند): بچشید عذاب سوزنده را) (سوره انفال، آیه ۵۰).

بدون تردید فرشتگان الهی با مؤمنان به هنگام قبض روح به گونه‌ای دیگر رفتار می‌کنند و قرآن کریم در این زمینه نیز به صراحت سخن گفته است. «فرشتگان روح (مؤمنان) را می‌گیرند درحالی که (مؤمنان) پاک و پاکیزه‌اند، به آنها می‌گویند: سلام بر شما وارد بهشت شوید (سوره نحل، آیه ۳۲) البته باید اشاره کرد منظور این آیه از ورود مؤمنان به بهشت، بهشت برزخی است. روایات متعددی هم در این زمینه وجود دارد که زمانی که انسان در قبر جای می‌گیرد، دو فرشته بر او نازل می‌شوند و از سؤال خواهند پرسید. «وقتی که فرشتگان مقرب و فرستادگان خداوند تبارک و تعالی آمدند و پرسیدند از پروردگارت و از دینت و کتاب آسمانی‌ات و قبله‌ات و امامانت، از آنها ترس و غمگین شو و...»!

۴. تمثیل فرشتگان

انسان درعین حال که موجودی مادی در نظر گرفته می‌شود، ولی فقط کالبد او یعنی نیمی از وجود او، از ماده (خاک) ساخته شده است و نصف دیگر، روح است که مادی و زمینی نیست. در واقع انسان نمی‌تواند فرشتگان را ببیند، زیرا دیدن آنها تنها با چشم بصیرت و به عبارتی دیده‌دل میسر می‌شود، نه چشم مادی. در زمان نزول قرآن به دلیل اینکه نزول جسمانی نبود تنها پیامبر اکرم (ص) می‌توانست جبرئیل را ببیند، زیرا جبرئیل متمثل شده بود. امام خمینی (ره) در این باره می‌فرماید: «او باید دانست که تمثیل جبروتین و ملکوتین در قلب و صدر و حس بشر ممکن نیست، مگر پس از خروج جبلیات بشریت و تناسب او با آن عوالم»^۱.

از مهم‌ترین ارتباطاتی که فرشتگان با بشر دارند رابطه آنها با رسولان الهی است که از آن جمله می‌توان به داستان حضرت مریم (ع) در زمان بارداری اشاره کرد. خداوند جبرئیل را برای ایشان به صورت انسانی فرستاد. داستان مهمانان حضرت ابراهیم (ع) (سوره ذاریات: ۲۴-۲۸)، حکایت فرشتگانی که به نزد حضرت لوط (ع) رفتند (سوره هود: ۷۴-۸۲) و به شکل مردان زیارویی درآمدند. در داستان حضرت ابراهیم (ع) و حضرت لوط (ع) علاوه بر ارتباط فرشتگان با رسولان به نکته دیگری نیز در اعمال فرشتگان اشاره شده است که آنها بشارت‌دهنده نیز هستند. «هنگامی که بر او وارد شدند و سلام کردند، گفت: ما از شما بیمناکیم! گفتند: ترس، ما تو را به پسری دانا بشارت می‌دهیم» (سوره حجر: ۵۲-۵۳) و در داستان حضرت لوط (ع) آمده است که فرشتگان به ایشان می‌گویند: «ای لوط! ما فرستادگان پروردگار توایم؛ آنها هرگز دسترسی به تو پیدا نخواهند کرد» (سوره هود، آیه ۸۱) و بارانی از سنگ بر قوم لوط نازل می‌شود. در واقع، در اینجا فرشتگانی که برای حضرت لوط (ع) بشارت آورده‌اند که او را از دست کفار خلاص می‌کنند، هم بشارت‌دهنده و هم مأمورین عذاب بوده‌اند.

۱. آداب الصلاة: ۳۶۹.

جایگاه فرشتگان در رسانه ملی

باتوجه به اینکه در سال‌های اخیر آثار متعددی در رسانه ملی در حوزه بازنمایی فرشتگان تولید شده است، لازم است برای یافتن الگو و راهکارهای دقیق و کاربردی، برخی از این آثار براساس مطالب قبلی، مورد نقد و تحلیل قرار بگیرند. از میان این آثار، می‌توان به سریال‌های ماه مبارک رمضان همچون سریال ملکوت (محمد رضا آهنج، ۱۳۸۹) و فیلم بوس کوچولو (بهمن فرمان‌آرا) اشاره کرد. تحلیل و بررسی این آثار به چند دلیل انجام گرفته است؛ نخست، ارزیابی این آثار به منظور انطباق با آموزه‌های اسلامی، دوم شناسایی و درک انحرافات موجود در رسانه‌های غیردینی و غربی و سوم، یافتن الگوی مناسب و کاربردی برای تولید آثار فاخر و ارزشمند در زمینه بازنمایی فرشتگان.

قرآن کریم تا اندازه زیادی در مورد فرشتگان، جهان اخروی و ... سخن گفته و نشانه‌ها و ویژگی‌های بسیاری را بیان کرده است. احادیث، روایات و هر تفکر و اندیشه‌ای در این حوزه، زمانی قابل پذیرش است که با مفاهیم قرآنی منطبق باشد. فیلم‌ها، سریال‌های تلویزیونی و به‌طور کلی رسانه‌ی دینی، تأثیرات ناآگاهانه و اقتباس‌هایی از رسانه‌های غربی - که بیشتر از نگاهی غیردینی و غیراسلامی برخوردارند - داشته‌اند که موجب انحراف و ترویج و اشاعه خرافات به‌جای حقیقت الهی شده است. بنابراین، هر منبعی به جز منابع مؤثق اسلامی، نه‌تنها مخاطبان را با مفاهیم الهی آشنا نمی‌کند، بلکه آنها را از حقایق دور می‌سازد. در واقع، آموزه‌های الهی زیر غبار دروغ‌گویی و خیال‌پردازی افرادی که معتقد و مؤمن به اسلام نیستند، پوشیده می‌مانند و انسان آرامشی را که فقط در سایه مفاهیم الهی به‌دست می‌آورد، از دست می‌دهد.

از مهم‌ترین مباحث در زمینه فرشتگان، ماهیت و دلیل حضور آنها در جهان آفرینش است. خداوند در قرآن کریم به‌صراحت اعلام کرده است که هیچ چیزی را بی‌هوده نیافریده است، زیرا بی‌هودگی با ذات مقدس پروردگار منافات دارد. «آسمان و زمین و

آنچه در آنهاست بی هدف نیافریده‌ایم» (سوره انبیاء، آیه ۱۶). بنابراین خلقت فرشتگان همچون دیگر مخلوقات دلایل قاطعی نزد پروردگار دارد که یکی از آنها می‌تواند کمک به انسان‌ها در مسیر سعادت باشد. از طرف دیگر، خداوند ایمان به فرشتگان را در کنار ایمان به ایمان به خداوند و پیامبران قرار داده است. بنابراین فرشتگان در جهان هستی از اهمیت بالایی برخوردارند و موجودات عظیم‌الشانی نزد پروردگار هستند. ذکر این مطالب به این منظور است که اهالی رسانه در بازنمایی این موجودات باید دقت و حساسیت کافی به عمل آورند.

بازنمایی فرشتگان در رسانه، به علت وسعت واژه رسانه، گونه‌های مختلفی از جمله رسانه‌های دیداری مانند سریال‌های تلویزیونی، سینمای داستانی، مستند، انیمیشن و ...، رسانه شنیداری مانند رادیو و ... را شامل می‌شود، اما در این پژوهش تمرکز اصلی بر بازنمایی فرشتگان در رسانه ملی است، اما برای تحلیل و آشنایی بیشتر با آثار تولیدشده در کشور، فیلم سینمایی یک بوس کوچولو (بهمن فرمان‌آرا)، مورد واکاوی قرار گرفته است.

بازنمایی فرشتگان در فیلم داستانی یک بوس کوچولو

از چالش‌برانگیزترین مباحث در حوزه فرشتگان، همچنان‌که پیش‌از این ذکر شد، چگونگی ارتباط آنها با آدمی است. در فیلم سینمایی یک بوس کوچولو چگونگی این روابط به‌منزله مضمون اصلی اثر ارائه شده است، ولی متأسفانه فیلم‌ساز در این اثر، رویکردی غیردینی انتخاب کرده است. در این فیلم فرشته مرگ، به شکل زن، تجسم یافته است و روح دو نویسنده را به دو طریق متفاوت، قبض می‌کند. پیرمردی (با بازی جمشید مشایخی) نویسنده‌ای مردمی است که پس از انقلاب در ایران مانده است، نویسنده دیگر (با بازی رضا کیانیان) بعد از سال‌ها دوری از ایران، به تازگی بازگشته است. در واقع، فیلم‌ساز نویسنده اولی را شخصیت خوب فیلم و نویسنده دیگر را شخصیت بد، معرفی می‌کند.

فرشته مرگ، در مقابل نویسنده مردمی، به شکل زنی نورانی و سفیدپوش، ولی در برابر نویسنده دیگر در شمایل زنی سیاه‌پوش ظاهر می‌شود. اولی در آرامش و در جنگلی سرسبز و دیگری در برهوت و به‌شکلی زجرآور می‌میرد. در تحلیل این اثر نکات فراوان و قابل تأملی وجود دارد که به ترتیب به آنها پرداخته می‌شود؛

۱. قرآن کریم در خصوص جنسیت فرشتگان، آنها را بدون جنسیت معرفی کرده است. علاوه بر قرآن کریم، بر طبق احادیث و روایاتی که از ائمه اطهار^(ع) روایت شده و براساس تفسیر شارحان و مفسران اسلامی، فرشتگان موجوداتی مجرد هستند که همچون موجودات زمینی، جنسیت ندارند.

قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

« فَاسْتَفْتِهِم أَلرِّبِّكَ الْبَنَاتُ وَ أَلِهَمَّ الْبَنُونَ * أمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إِنَاثًا وَ هُمْ شَاهِدُونَ * الا إِنْهَمْ مِنْ إِفْكِهَمْ لَيَقُولُونَ * وَ لَدِ اللّهِ وَ أَنهَمْ لَكَادِبُونَ * أَصْطَفَى الْبَنَاتَ عَلَى الْبَنِينَ * مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ * أَفَلَا تَذَكَّرُونَ * أمْ لَكُمْ سُلْطَنٌ مُّبِينٌ * فَآتُوا بِكِتَابِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ » (صافات، ۱۵۷-۱۴۹).

علامه طباطبائی عقیده مؤنث شمردن ملائکه را به وثنی مذهبان نسبت داده، و بودایی‌ها، برهمنی‌ها و صابئین را از زمره آنان برشمرده است. وی بعضی از قبایل عرب جاهلی، همچون سلیم و خزاعه را نیز دارای همین عقیده معرفی می‌کند.^۱

بازنمایی فرشتگان به صورت مؤنث می‌تواند به این علت باشد که قرآن کریم آنها را موجوداتی از جنس نور معرفی کرده است و نورانی بودن موجودات در ذهن بسیاری از مردم همراه با ظرافت است و چون صفت ظرافت معمولاً به زنان داده می‌شود، از همین رو، بسیاری از مردم آنها را مؤنث فرض کرده‌اند. البته، فرهنگ و رسانه‌های غربی و غیراسلامی نیز بی‌تأثیر نیستند، زیرا در این رسانه‌ها، بیشتر فرشتگان به صورت مؤنث مجسم می‌شوند. در حالی که اسلام قاطعانه، جنسیت فرشتگان را مردود دانسته است.

۱. محمد حسین طباطبائی. المیزان: ۲۷۱.

«فرشتگان از جنس و نوع اجزا و پدیده‌های عالم طبیعت نیستند؛ بلکه موجودات مقدس و دارای ماهیت مخصوصی می‌باشند که درباره مشخصات وجودی آنها امکان گسترش در طول و عرض زمین و آسمان‌ها مطرح شده است؛ به‌ویژه با نظر به ارتباط آنها با عرش الاهی، فرشتگان، نیروی بنیادین آسمان و زمین هستند و به ویژگی‌هایی چون عدم خستگی، سهو و نسیان توصیف شده‌اند.^۱»

بنابراین، ترسیم فرشتگان به شکل زنان مخالف با فرامین قرآن کریم است. و در تصویرسازی آنها باید به گونه‌ای عمل شود که جنسیت آنها برای مخاطب مشخص نشود. یعنی طراحی لباس، گریم، و لحن بازیگر به شکلی باشد که مذکر یا مؤنث بودن آن مشخص نگردد. می‌توان برای اینکه مخاطب متوجه فرشتگان در فیلم شود از نشانه و نمادهای بصری، موسیقی، دیالوگ و لحن آنها و ... استفاده کرد.

۲. فرشته مرگ در این فیلم، به جز اینکه چهره‌ای رازآمیز و گاهی ترسناک دارد، هیچ‌گونه سیمای روحانی و الهی را از خود نشان نمی‌دهد. در واقع، چهره مرگ در این فیلم، نمونه‌ای ایرانی از تفکر غربی است. در سینمای غرب بیشتر تلاش شده است که موجودات ماورایی همچون فرشتگان، شیاطین و حتی سیمای پیامبران، به شکلی طبیعی و معمولی همچون دیگر انسان‌ها به نمایش در آید که البته این رویکرد برخاسته از تفکری غیرالهی است. فیلم‌ساز در فیلم یک بوس کوچولو، و حتی در فیلم قبلی‌اش، خانه‌ای روی آب، متأسفانه در بازنمایی فرشتگان رویکردی اسلامی نداشته و بیشتر متأثر از انحرافات است که رسانه‌های غیردینی به وجود آورده‌اند.

۳. بر اساس آیات قرآن کریم، برخورد فرشتگان در لحظه مرگ، با کفار و مؤمنان یکسان نیست. برطبق این آیات، چگونگی برخورد فرشته مرگ با انسان‌ها، به ایمان و مسلمان بودن آنها بستگی دارد. در واقع فقط ایمان و تقوای انسان، جایگاه او را در نزد

۱. علامه جعفری. ترجمه و تفسیر نهج البلاغه. جلد ۲: ۱۱۸.

پروردگار و در سرای باقی تعیین می‌کند. در این فیلم، همانطور که پیش‌ازین اشاره شد علاوه بر اینکه سیمای زمینی دارد، رفتار و برخوردش با دو شخصیت فیلم، جنبه انسانی دارد نه جنبه الهی. مسئله ایمان در این فیلم مطرح نمی‌شود. سعدی مرگ آرامی ندارد چون با خانواده‌اش خوش رفتار نبوده و نویسنده‌ای مردمی و وطن‌پرست نبوده است. بی‌گمان در دین اسلام حق الناس از اهمیت بالایی برخوردار است. اما ایمان به خداوند و دیگر اصول دین، در درجه نخست قرار دارد از همین روست که قرآن کریم، انسان را از لحاظ برخورد فرشتگان با آنها، به دو نوع کفار و مؤمنان تقسیم می‌کند.

۴. نکته دیگری که در این فیلم قابل تأمل است، مسئله تمثیل فرشتگان است. «تمثیل» در اصل از ماده «مثول» به معنی ایستادن در برابر شخص یا چیزی است، و «ممثل» به چیزی می‌گویند که به صورت دیگری نمایان شود. بنابراین تمثیل لها بشراً سوياً مفهومش این است که آن فرشته الهی به صورت انسانی درآید.^۱

بنابراین، فرشتگان می‌توانند به صورت انسان درآیند، ولی تمثیل بدین معنی است که در اصل آنها تغییری صورت نمی‌گیرد. تمثیل در تمام موارد مفهومش این است که چیزی یا شخصی به لحاظ صورت به شکل دیگری درمی‌آید، نه اینکه در ماهیت و باطن آن تغییر یافته باشد.^۲ قرآن کریم در داستان حضرت مریم^(ع) و حضرت لوط^(ع) به تمثیل فرشتگان اشاره کرده است. با توجه به این داستان‌ها و آیات، فرشتگان بنا به دلایل ضروری و مشخصی تمثیل می‌یابند همچنانکه در داستان حضرت لوط^(ع) فرشتگان به صورت جوانانی زیبارو ظاهر می‌شوند. و یا در سوره مریم - آیه ۱۷ - در مورد حضرت جبرئیل^(ع) می‌فرماید: «ما روح خود را به سوی او (حضرت مریم^(ع)) فرستادیم، و او در کل انسانی بی‌عیب و نقص، بر مریم ظاهر شد». یا در روایات آمده است که

۱. عباسعلی کامرانیان. فرشته‌ها: ۵۳.

۲. همان: ۵۶.

شیطان به شکل پیرمرد خیراندیشی برای نابودی پیامبر اکرم (ص)، به اغوای سران قریش پرداخت^۱. بنابراین طبق آیات قرآن کریم و روایات، فرشتگان بر برخی انسان‌ها و در شرایط خاصی ظاهر می‌شوند و در عین تمثیل یافتن، ماهیت حقیقی آنها حفظ می‌شود. بازنمایی فرشته مرگ به صورت مؤنث، در فیلم یک بوس کوچولو، نه تنها هیچ‌گونه دلیل مشخصی ندارند، بلکه با معنای واقعی تمثیل مغایرت دارد.

سریال تلویزیونی ملکوت

سریال تلویزیونی **ملکوت**، که از شبکه دو سیما پخش شد، نمونه دیگری از آثار تصویری با مضمون ملکوت و فرشتگان می‌باشد. در این سریال دو گونه از فرشتگان بازنمایی شده‌اند؛ فرشته مرگ و فرشته نگهبان. فرشته نگهبان، برای کمک به شخصیت اصلی فیلم (با بازی محمدرضا شریفی نیا) که هنوز نمرده و به کما رفته است، بر او نمایان شده است. در واقع، فرشته نگهبان، مأمور است، او را یاری کند تا قبل از مرگ، برخی از گناهانش بخشوده شود. فرشته مرگ بر قبض روح مردی که داماد خانواده است (با بازی رضا رویگری)، تجسم یافته است. در تحلیل شیوه بازنمایی فرشتگان در این سریال نکاتی وجود دارند که عبارت‌اند از:

۱. فرشته نگهبان در این اثر، به گونه‌ای بازنمایی شده است که سیمایش متمایل به مردان است. اما نکته خوبی که در اینجا قابل تأمل است و نشان از دقت و توجه به جنسیت فرشتگان دارد، گریم صورت فرشته است. چهره فرشته به گونه‌ای گریم شده است که مذکر یا مؤنث بودن آنها بارز و مشخص نیست. در واقع، توسط جلوه‌های بصری و تکنیک‌های چهره‌پردازی تلاش شده است که تصویری ملکوتی و آسمانی از فرشته ساخته شود و از بازنمایی فرشته به صورت مرد یا زن، اجتناب ورزیده است.

همانطور که اشاره شد چنین نکته‌ای در فیلم **یک بوس کوچولو** مورد توجه قرار نگرفته است و فرشته به صورت یک زن تصویر شده بود.

۲. فرشته مرگ، فقط در یک سکانس حضور دارد و آن زمانی است که در پایان فیلم بر داماد خانواده، ظاهر می‌شود. قرآن کریم به صراحت، برخورد فرشتگان با کفار (در لحظه مرگ) را توضیح داده است. نکته قابل توجهی که در این سریال وجود دارد و آن را از فیلمی همچون **یک بوس کوچولو** متمایز می‌کند، این است که در این سریال مسئله ایمان مطرح می‌شود. داماد خانواده، شخص با ایمانی نیست (نماز نمی‌خواند، روزه نمی‌گیرد و ...) در نتیجه فرشته مرگ به صورتی که قرآن کریم اشاره کرده است، با او برخورد می‌کند، (درحالی که در فیلم **یک بوس کوچولو**، مسئله ایمان و تقوا مطرح نشده است). شیخ طوسی در تهذیب الاحکام از امام صادق^(ع) و ایشان از پدرش^(ع) و ایشان از حضرت علی^(ع) نقل فرموده‌اند:

«حضرت از درد چشم اظهار ناراحتی می‌کرد. در آن زمان پیامبر اکرم^(ص) به سوی او آمد و حضرت از چشم درد ناله می‌کرد. پس پیامبر اکرم^(ص) به او فرمود: آیا غمگین و ناراحت هستی یا احساس درد می‌کنی؟ حضرت پاسخ داد: ای رسول خدا^(ص)! تاکنون دردی شدیدتر از آن نکشیده‌ام. پیامبر اکرم^(ص) فرمود: ای علی! هرگاه ملک الموت برای قبض روح گناه‌کاری برود، سیخ‌هایی از آتش در دست دارد. پس روحش را به وسیله آنها قبض می‌کند و جهنم فریاد می‌زند. در این هنگام، حضرت امیر، مستقیم نشست و گفت: ای رسول خدا^(ص)! این سخن را برای من تکرار نما! آنچه بیان نمودی، درد را از یاد من برد. سپس حضرت، در ادامه از پیامبر اکرم^(ص) پرسید: آیا آن سیخ‌ها به افرادی از امت شما اصابت می‌کند؟ پیامبر^(ص) فرمودند: آری! به حاکم ظالم، و به کسی که مال یتیم را بخورد و به کسی که شهادت ناحق و دروغ دهد.»^۱

برخورد فرشته مرگ با چنین شخصی به درستی و به طور کامل براساس منابع الهی

۱. محمدبن حسن طوسی. تهذیب الاحکام. ج ۶: ۲۲۴.

نشان داده شده است. اما مسئله‌ای که قابل بحث است، تصویر فرشته مرگ است. اگرچه احادیث فراوانی در زمینه چهره فرشته مرگ وجود دارد، ولی حقیقت این است که تصویر چنین شخصیتی خارج از قدرت بشری است. چهره غضب‌آلود فرشته مرگ به هنگام برخورد با کفار و همچنین تصویر فرشتگان مقرب پروردگار همچون حضرت عزرائیل^(ع)، حضرت جبرئیل^(ع) و ... به دلیل بلندمرتبگی آنها، در ذهن مادی انسان نمی‌گنجد. چهره فرشته مرگ در این سریال شبیه به شخصیت‌های خیالی فیلم‌های ژانر تخیلی و وحشت می‌باشد و فضای ملکوتی اثر را مخدوش می‌سازد. بنابراین بهتر است در چنین سکانس‌هایی، دوربین به جای تصویر فرشته، شخصیت فیلم و رنج و دردی که متحمل می‌شود، تمرکز کند و از نشانه‌های تصویری و زبان نمادین استفاده نماید. در نتیجه، مخاطب هم حضور فرشته مرگ را احساس می‌کند و هم اینکه عدم نمایش حضرت عزرائیل^(ع) موجب انتقال ترس و وحشت بیشتری به او می‌شود و همچنین جایگاه و چهره والا و راستین فرشتگان محفوظ می‌ماند.

۳. مسئله دیگر، کمک‌رسانی فرشتگان به مؤمنان است، که علاوه‌براین سریال، در آثاری همچون فیلم یوسف پیامبر^(ع) و یا فیلم مریم مقدس^(ع) این موارد به‌خوبی نشان داده شده است. جبرئیل امین در چاه بر حضرت یوسف^(ع) ظاهر می‌شود و یا مائده‌های آسمانی که از طرف خداوند به وسیله فرشتگان برای حضرت مریم^(ع) نازل می‌شود و یا مژده‌ای که توسط فرشتگان به حضرت زکریا^(ع) داده می‌شود.

بر طبق آیات قرآن کریم و احادیث، فرشتگان فقط مطیع پروردگار هستند و از هیچ موجود دیگری فرمان نمی‌گیرند. فرشتگان بر هر کس و در هر شرایطی نازل نمی‌شوند. در برخی مواقع مقدر شده است که مؤمنی دچار گرفتاری و مصیبتی شود، در این زمان فرشتگان اجازه ندارند دخالت کنند. فرشتگان فقط تا اندازه‌ای معلوم به انسان‌ها یاری می‌رسانند. به عبارت دیگر، کمک و یاری آنها اندازه‌ای مشخص و معین دارد. طبق

فرمایش امام مجتبی^(ع) در خطبه‌ای که پس از شهادت امیرالمؤمنین^(ع) در مسجد کوفه ایراد فرمودند، حضرت میکائیل^(ع) به هنگام تشییع جنازه ایشان، در سمت راست تابوت آن حضرت حرکت می‌کرده است و ایشان اجازه نداشت که تابوت مولای متقیان حضرت علی^(ع) را به غیر از جبرئیل^(ع) و میکائیل^(ع) بسپارد.^۱

سریال **ملکوت** نمونه خوبی از بازنمایی فرشته نگهبان است. فرشته‌ای برای کمک به یک انسان نازل شده است تا بتواند قبل از آنکه بمیرد، بار گناهانش را سبک کند. فرشته نگهبان علاوه بر راهنمایی شخص در حال مرگ، در برخی از امور دنیوی نیز دخالت می‌کند. برای مثال در سکاسی، که داماد خانواده، به دنبال یافتن اسناد و وصیت‌نامه است، فرشته برای ناکام گذاشتن او، شیء را می‌شکند، یعنی عملی را انجام می‌دهد که هیچ‌کدام از شخصیت‌ها نمی‌توانستند انجام دهد. در واقع، این سکاس یادآور فرمایش پروردگار در قرآن کریم است که نیرنگ و حيله کفار را در برابر تدبیر خودش، ناچیز می‌شمارد.

از طرف دیگر، باید در نظر داشت که هر اتفاقی که در جهان رخ می‌دهد، از محدوده قضا و قدر الهی خارج نیست. اگر انسانی همچون شخصیت سریال **ملکوت**، می‌تواند به کمک فرشته نگهبان، از بار گناهانش بکاهد، به دستور ذات مقدس پروردگار است. همچنانکه خداوند در سوره رعد می‌فرماید: «برای انسان مأمورانی است که پی‌درپی، از پیش‌رو و از پشت سرش او را از حوادث (غیرحتمی همچون مرگ) حفظ می‌کنند. اما خداوند سرنوشت هیچ قومی را تغییر نمی‌دهد مگر آنکه آنها خود را تغییر دهند و هنگامی که خدا اراده سوئی به قومی (به دلیل اعمالشان) کند هیچ چیز مانع آن نخواهد شد، و جز خدا سرپرستی نخواهد داشت» (سوره رعد، آیه ۱۱). قدرت و اختیار فرشتگان را خداوند تعیین می‌کند. این نکته در سریال **ملکوت** به خوبی مشهود است. فرشته نگهبان فقط در محدوده‌ای معین می‌تواند انسان را یاری دهد. فرشته نگهبان در

۱. محمود مطهری‌نیا. بازنمایی فرشتگان الهی در رسانه (۱)؛ جبرائیل و میکائیل: ۸۳

برخی لحظات برای او دعا می‌کند و یا از خداوند اجازه می‌خواهد که او را بیشتر یاری دهد، ولی همچنانکه در این سریال نشان داده شده است، قدرت فرشته محدود و معطوف به فرمان پروردگار است. زیرا زمانی که خداوند اراده فرماید واقعه‌ای اتفاق بیفتد، هیچ‌چیز و هیچ‌کسی نمی‌تواند از وقوع آن جلوگیری کند. امام باقر^(ع) می‌فرماید: «به فرمان خداوند انسان را حفظ می‌کنند از اینکه در چاهی سقوط کند یا دیواری بر او بیفتد یا حادثه دیگری برای او پیش بیاید، تا زمانی که مقدرات حتمی فرارسد. در این هنگام آنها کنار می‌روند و او را تسلیم حوادث می‌کنند، آنها دو فرشته‌اند که انسان را در شب حفظ می‌کنند و دو فرشته‌اند که در روز به طور متناوب به این وظیفه می‌پردازند».^۱

خداوند در عین حال که خیر مطلق است، اما انسان را موجودی با قوه تعقل، احساس و اراده آفریده است؛ از همین روست که انسان در انجام اعمال نیک و بد مختار است. در واقع، خداوند علاوه بر بندگان مؤمن، کفار و مشکران را نیز محافظت می‌کند، (خداوند همه انسان‌ها را تحت حفاظت خود دارد)، اگرچه آنها حفاظت پروردگار و نعمت‌های او را درک نمی‌کنند. «خداوند حفیظ است، برای آنها خداوند همه‌چیز را با حفیظ حفظ می‌کند. حتی مشرک و منافق و ... کفار را هم حفظ می‌کند تا وقت مرگشان فرا رسد».(سوره شوری، آیه ۲۰).

۴. علاوه بر موارد ذکر شده، بسیاری از ویژگی‌های فرشتگان در سریال **ملکوت** وجود دارد. عصمت و علم فرشتگان و حتی برتری فرشته محافظ در برخی مسائل نسبت به انسان، از آن دسته مواردی است که در این سریال به خوبی نشان داده شده است. فرشته نگهبان از وقایعی همچون اعمال داماد و یا دیگران مطلع است که کسی از آنها با خبر نیست. یکی از ویژگی‌های فرشتگان که در قرآن کریم نیز بدان اشاره شده است، بال فرشتگان است و در واقع یکی از تفاوت‌های واضح آنها با انسان است. به دلیل ضعف فنی و نداشتن امکانات. در فیلم‌هایی مانند **کنستانتین** به کمک تصویرسازی

رایانه‌ای بال‌های زیبا و قابل توجهی برشانه‌های قهرمان مرد که یک فرشته است، تعبیه کرده‌اند. سینمای ایران چنین تکنیک‌هایی بهره‌مند نیست، و مجبور است فرشتگان بدون بال را بازنمایی کند. این موضوع البته از ضعف فنی است، اما این مسئله تنها به ضعف فنی مربوط نیست. معمولاً در سریال‌هایی که در حوزه فرشتگان ساخته شده، از نمایش بال فرشتگان پرهیز شده است که دو نکته مهم در این مورد حائز اهمیت است. نخست اینکه بر اساس احادیث و روایات بال‌های فرشتگان همچون عظمت آنها قابل تصور نیست و هر اندازه جلوه‌های ویژه پیشرفته‌ای به کار رود، نمی‌توان آنها را مجسم کرد. همچنانکه پیامبر اکرم (ص) درباره جبرئیل (ع) فرموده است که ششصد بال دارد و بال‌ها شبیه قطره‌های باران، زمین و آسمان را پر کرده است^۱. دوم فرشتگان از قدرت تمثیل برخوردارند و می‌توانند در قالب انسان در آیند، بنابراین برای اجتناب از اشتباه در تصویرسازی آنها، بهتر است به صورت بدون بال و همچون موجودی زمینی نشان داده شوند. در سریال ملکوت نیز، این امر به خوبی رعایت شده است.

۵. در پایان باید اشاره کرد سریال **ملکوت** که به مضامینی همچون ترس از عذاب خداوند در برزخ و دوزخ می‌پردازد، از نظر ساختاری نتوانسته است به طور عمیق این مفاهیم را منتقل کند. در واقع، برخورد شخصیت اصلی سریال با فرشته مأمور و نگهبان، و ترس او از بخشیده نشدن و تلاش او برای نجات، به شکلی سطحی ارائه شده است که البته فضای کمیک فیلم و توجه زیاد به درام به جای تمرکز بر فضای روحانی فیلم در این زمینه بی‌تأثیر نیستند. در چنین آثاری علاوه بر اینکه درام از اصول ساختاری محکمی برخوردار باشد، باید فضایی معنوی و ملکوتی بر کل ساختار اثر حکم فرما شود.

۶. شیوه دیالوگ‌نویسی به ویژه برای فرشتگان از موارد بسیار مهمی است که در این‌گونه آثار باید با دقت کافی صورت بگیرد. فرشتگان از عناصر بسیار اساسی در

۱. تفسیر قمی، ج ۲: ۳۳۹.

جهان هستی هستند. سخنانی که از سوی آنها بیان می‌شود، بیانگر شخصیت آنها است. بنابراین، دیالوگ آنها نه تنها باید متمایز از دیگر شخصیت‌های فیلم باشد، بلکه باید وجهه آسمانی آنها را نیز رعایت کند. برای مثال نباید از کلمات رکیک یا اصطلاحات و شیوه بیان معمولی و امروزی استفاده کنند. بر طبق روایات و حتی اشارات قرآن کریم فرشتگان غذا نمی‌خورند، نمی‌خوابند، نمی‌نوشند ولی سخن می‌گویند. شیوه سخن گفتن آنها نیز بی‌گمان مطابق شخصی است که با او حرف می‌زنند تا سخنانشان قابل درک باشد.

«و آنگاه فرستادگان ما (فرشتگان) بر ابراهیم خلیل به سلامتی بشارت آوردند و او را سلام گفته و پاسخ سلام شنیدند. آنگاه ابراهیم چون فرشتگان را به شکل بشر دید و مهمان پنداشت، برای آنها از گوشت گوساله کبابی مهیا کرد و چون حضرت ابراهیم^(ع) دید که آنها به طعام دست دراز نمی‌کنند از آنها دلش متوحش و بیمناک گردید، آنان حس کرده و گفتند: نرس که ما فرستاده خدا به قوم لوط می‌باشیم.» (سوره هود، آیه ۶۹ و ۷۰).

نتیجه‌گیری

در پژوهش بازنمایی فرشته در رسانه بر اساس آموزه‌های دینی، تلاش شد، سیمای واقعی فرشتگان در متون اسلامی همچون قرآن کریم و احادیث و روایات و همچنین دیگر متون دینی نشان داده شود. در این میان، تصویر فرشتگان در جهان بینی غیردینی نیز بررسی شد، زیرا تفکر موجود در رسانه‌های غیردینی انحرافات را در اذهان به وجود آورده و حتی بر رسانه‌های دینی و اسلامی نیز تأثیر گذاشته است. در پایان راهکارهایی منطبق بر آموزه‌های اسلامی ارائه شده است که امید می‌رود، در بازنمایی فرشتگان در رسانه، کاربرد مناسبی داشته باشد.

۱. تولید آثار مستند (تلویزیونی و سینمایی)، نه تنها تأثیرات عمیقی بر مخاطبان معمولی مسلمان و غیرمسلمان می‌گذارد، بلکه کمک شایانی به سازندگان و برنامه‌سازان آثار داستانی می‌کند. انسان‌ها در عصر حاضر بیشتر تلاش می‌کند که به کمک رسانه‌های تصویری باهم ارتباط داشته باشند، زیرا زبان تصویر ارتباط را آسان‌تر و سریع‌تر می‌کند.

۲. به دلیل تأثیر زیادی که سینما و رسانه غربی بر دیگر رسانه‌های جهان گذاشته است و تفاوت عمیقی که میان این رسانه‌ها و رسانه‌های اسلامی وجود دارد، اقتباس از اینگونه رسانه‌ها، الهام از اندیشه و در واقع تأیید اعتقادات آنهاست. بنابراین، تمرکز بر آموزه‌های اسلامی، و ترویج آن، از اقتباس‌هایی که گاهی ناخودآگاهانه صورت می‌گیرد، جلوگیری می‌کند.
۳. همانطور که قبلاً اشاره شد، ارتباط فرشتگان با آدمی در قرآن کریم به وضوح ذکر شده است. که برخی از آنها عبارت‌اند از؛ سوره آل عمران (آیه ۴۲ و ۴۳)، سوره بقره (آیه ۱۰۲)، سوره فصلت (آیه ۳۰) و ... و البته در احادیث معتبری از ائمه اطهار (ع) بر تمثیل فرشتگان و چگونگی ارتباط آنها با آدمی اشاره شده است. اما مسئله اینجاست که این نوع رابطه با ارتباط‌های دنیوی تمایزاتی دارد. فرشتگان هم می‌توانند به شکل انسانی معمولی ظاهر شوند و هم به شکل موجودی آسمانی و غیرمادی با انسان رابطه برقرار کنند. در نتیجه، شناخت صحیح از انواع مختلف این موجودات ماورایی، و ویژگی‌های آنها، موجب می‌شود که چگونگی حضور آنها در جهان فانی و ارتباط آنها با انسان‌های مختلف بهتر فهمیده شود.
۴. سیمای فرشتگان منحصر به فرد است و با موجودات دیگری همچون ابلیس، شیاطین و یا اجنه، متفاوت‌اند و حتی شیوه خلقت و جنس آنها نیز با دیگر موجودات متمایز است. تصویر سیمای این موجودات به دلیل اهمیت فوق‌العاده آنها در کائنات، باید به‌طور کامل بر اساس آموزه‌های اسلامی به‌ویژه قرآن کریم صورت بگیرد که این امر نه تنها با تسلط کامل بر مفاهیم اسلامی صورت می‌گیرد، بلکه شناخت عمیق از مفاهیم غیردینی و رسانه‌های غیرالهی نیز الزامی است.
۵. بر اساس قرآن کریم فرشتگان مجرد هستند و جنسیت در مورد آنها معنی ندارد، بنابراین چهره آنها باید به گونه‌ای تصویر شود که هم تفاوتشان را با انسان مشخص کند، و هم تجرد آنها قابل تشخیص باشد.
۶. ترسیم شیطان از مواردی است که در هر دو تفکر دینی و غیردینی مورد تأمل

قرار گرفته است. ترسیم شیطان به شکل و شمایل زن، به جهان بین و فرهنگ جاهلی (که دختران را زنده به گور می کردند)، افسانه‌ها و اساطیر باستان (که فرهنگ غرب از آنها الهام می گیرد) وابسته است. همچنانکه در فصول قبل اشاره شد، بسیاری از متفکران غیراسلامی معتقدند که شیطان ابتدا حوا را فریفته است و حوا حضرت آدم^(ع) را، درحالی که قرآن کریم و دین اسلام چنین اعتقادی را مردود می شمارد. بنابراین، در دین مبین اسلام زن و مرد، جایگاه یکسانی در نزد خداوند دارند و فقط اندازه ایمان، موجب تمایز انسان‌ها می شود. از طرف دیگر، بر طبق روایات معتبر، ابلیس فرشته نیست و از جنیان است و از نظر جنسیت مذکر است.

۷. دیالوگ‌های به کاررفته در یک اثر تلویزیونی که در حوزه تجسم فرشتگان ساخته شده است، باید به گونه‌ای باشد که به جایگاه والای این موجودات لطمه نزنند. زیرا خداوند جایگاه والایی برای فرشتگان قائل شده و ایمان به آنها را ضروری دانسته است. آثاری که در این حوزه ساخته می شوند نباید در هر ژانری قرار بگیرند. برای مثال در اثر کم‌دی که با چنین مضامینی ساخته می شود، فضای کمیک نباید به گونه‌ای باشد که مخاطب احساس کند چنین مضامینی به سخره گرفته شده‌اند. علاوه بر دیالوگ، طراحی لباس، طراحی صحنه، گریم و ... باید منطبق بر آموزه‌های دینی باشد.

۸. توجه به نماد و زبان رمز، برای نمایش جهان اخروی به ویژه فرشتگان بسیار اهمیت دارد. عظمت و وجود فرشتگان به اندازه‌ای است که انسان هر اندازه هم در حوزه علم و فناوری پیشرفت داشته باشد، نمی تواند به درستی آنها را به کمک رسانه به نمایش در آورد. بنابراین، نمادپردازی در رسانه وسیله مناسبی برای نمایش این موجودات است، زیرا نه تنها انسان از زبان نمادین به کاررفته توسط رسانه‌ها آشنایی دارد، بلکه نمادپردازی موجب می شود، شأن و منزلت فرشتگان حفظ شود و برنامه‌سازان در نمایش وجود واقعی آنها کمتر اشتباه کنند.

۹. فرشتگانی همچون جبرائیل، میکائیل، اسرافیل و عزرائیل از فرشتگان مقرب درگاه پروردگار هستند و مأموریت و وظایفی بزرگی همچون وحی به پیامبران و قبض روح را برعهده دارند. در این میان عزرائیل به عنوان فرشته مرگ بیشتر از دیگر فرشتگان، ذهن انسان را به خود مشغول داشته است که البته به دلیل مسئله مرگ و مفهوم آن است. مرگ همواره برای انسان مفهومی چالش برانگیز بوده و خواهد بود.

بنابراین، ترسیم چنین چهره‌ای مشکل و حتی غیرممکن است. در تفکر غیردینی، مرگ برابر با نابودی انسان و اتمام حیات است. از همین رو در چنین تفکری، مرگ چهره‌ای هراسناک و ناخوشایند دارد که زندگی، زیبایی و لذت‌هایش را از انسان می‌ستاند. رسانه‌هایی که برخاسته از چنین تفکری باشند، مرگ را به شکل تلخ‌ترین حادثه زندگی بشر ترسیم می‌کنند. در جهان‌بینی دینی به ویژه اسلامی، مرگ رخدادی است که به دستور پروردگار و به وسیله عزرائیل و فرشتگان مأمور قبض روح، انجام می‌گیرد و چهره‌ای پلید ندارد. به عبارتی دیگر مرگ پلی است که انسان را به جهان دیگر منتقل می‌کند. مؤمنان از مرگ نمی‌ترسند زیرا می‌دانند که مرگ آنها را به سرای باقی و به سعادت واقعی و ابدی می‌رساند. بنابراین، ترسیم و نمایش فرشتگان مرگ، از اهمیت والایی برخوردار است، زیرا نه تنها مرگ برای انسان رهداد مهم و قابل تأملی است، بلکه خداوند هم در قرآن کریم به این مسئله توجه بسیاری داشته است.

۱۰. سینما، تلویزیون و به‌طور کلی رسانه‌های بصری، به کمک پیشرفت‌های فناورانه می‌توانند هر مفهوم و متنی از جمله داستان، تاریخ و حتی هر تفکری را به تصویر بکشند. متون دینی و معنوی از جمله کتب آسمانی، با دیگر متون متفاوت‌اند زیرا در بردارنده حقایق الهی هستند. بنابراین اقتباس از آنها با اقتباس از دیگر متون متفاوت خواهد بود. در قرآن کریم به‌منزله آخرین کتاب آسمانی، بسیاری از مفاهیم ملکوتی به صورت داستان نقل شده‌اند، ولی بیان حقایق همیشه بر داستان و داستانبگویی برتری

داشته است. به عبارت دیگر، در قرآن هدف داستان‌پردازی نیست، بلکه داستان بهانه و روشی است که انسان حقایق را بهتر و راحت‌تر درک کند. بنابراین در یک اثر سینمایی یا تلویزیونی در حوزه دین و مفاهیم معنوی، بیان صحیح و روشن حقایق بر چگونگی بیان اولویت دارد. در میان مفاهیم آسمانی، فرشتگان به دلیل وجود رازآمیزشان، بیشتر مورد توجه انسان بوده است. تصویر و نمایش چنین موجوداتی به قدرت تخیل و خلاقیت انسان بستگی ندارد، بلکه وابسته به آیات قرآن و احادیث و روایات مستند دارد. از این رو، در حوزه فرشتگان نیز، همچون دیگر حقایق الهی، رؤیاپردازی برخلاف حقایق الهی، و اقتباس از فرهنگ و افسانه‌های غربی، مجاز نیست.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع و مأخذ

- قرآن کریم
 نهج البلاغه، گردآوری: سیر رضی، قم، هجرت، چاپ اول، ۴۱۴ هجری-قمری.
 کتاب مقدس، بی تا، انجمن کتاب مقدس ایران.
 بحرانی، سید هاشم. تفسیر برهان (تفسیر روایی شیعه). دوره نه جلدی. تهران. ۱۳۸۹.
 حسین راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ترجمه: صفوان عدنان داوودی، دارالعلم، دمشق. ۱۹۹۶.
 جعفری، محمد تقی، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۶.
 خمینی، روح الله، آداب الصلاة، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره). ۱۳۸۸.
 رازی، فخرالدین محمد، تفسیر کبیر، ترجمه علی اصغر حلبی، انتشارات اساطیر. تهران. ۱۳۷۹.
 رسولی محلاتی، سید هاشم، تاریخ انبیاء (قصص قرآن از حضرت آدم^(ع) تا خاتم النبیین^(ص))، قم، بوستان کتاب قم، ۱۳۸۵.
 صدرالمآلهین شیرازی، شرح اصول کافی (جلد سوم)، ترجمه محمد خواجهی. موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، تهران، ۱۳۶۰.
 محمد صدرالدین شیرازی، الحکمة المتعالیة فی الاسفار العقلیة الاربعه. محمد حسین طباطبائی. انتشارات دار الاحیاء التراث العربی. بیروت. ۱۴۱۹ هجری قمری. (حذف)
 طباطبائی، محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، تهران، انتشارات امیرکبیر. ۱۳۷۶.
 طوسی، محمد بن حسن. تهذیب الاحکام. قرن ۵ هجری قمری.
 غفاری، محسن، ابلیس نامه، نشر پیام آزادی، ۱۳۸۹.
 قمی، علی بن ابراهیم، تفسیر قمی، تحقیق: سید طیب موسوی جزایری، قم، دارالکتاب، چاپ چهارم، ۱۳۶۷.
 قمی، عباس، ولی زاده، رضا، منتخب مفاتیح الجنان، تهران نشر آوای عشق، ۱۳۹۰. (اضافه شده)
 کامرانیان، عباسعلی، فرشته ها؛ تحقیق قرآنی، روایی، عقلی و نقلی، پیرامون زندگی، کارها، انواع جنس و ... فرشتگان، قم، انتشارات نور قرآن و اهل بیت^(ع)، چاپ دوم ۱۳۸۸.
 کامرانیان، عباسعلی، جن؛ بررسی خلقت، زندگی و کارهای جنیان براساس آیات قرآن کریم، روایات ائمه اطهار^(ع) و حکایات واقعی، قم، انتشارات نور قرآن و اهل بیت^(ع)، چاپ چهارم، ۱۳۸۹.
 کامرانیان، عباسعلی، عصیانگر؛ بررسی خلقت، کارها و انواع شیطان (۱)، قم، نشر مجنون، چاپ دوم، ۱۳۸۷.

مجلسی، محمدباقر، *بحارالانوار*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۳.

مجلسی، محمد باقر، *عین‌الحیة*، قم، نشر آل طه، ۱۳۸۸.

مطهری، مرتضی، *حرکت و زمان در فلسفه اسلامی*، تهران، حکمت، چاپ سوم، ۱۳۶۹.

مطهری‌نیا، محمود، *بازنمایی فرشتگان الهی در رسانه(۱)*؛ جبرائیل و میکائیل. قم، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۹۰.

مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، *تفسیر نمونه*، قم، مدرسه امام علی بن ابی‌طالب (ع)، ۱۴۲۱ هجری قمری.

موسوی همدانی، سید محمدباقر. ترجمه: تفسیر تفسیر المیزان، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، ۱۳۷۴.

نادری، رسول، *بازنمایی فرشتگان الهی در رسانه(۲)*؛ عزرائیل و اسرافیل. قم، مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۹۰.

